

KÜRESELLEŞMENİN ULUSLARARASI HUKUKA ETKİLERİ

Yard. Doç. Dr. Osman Nuri Özalp*

1. Giriş

Küreselleşme, 1990'lı yılların başından beri gerek bilimsel literatürde gerekse kamuoyunda en çok tartışılan konuların başında yer almaktadır. Bunda da özellikle iki önemli devrimsel süreç etkin rol oynamıştır¹. Birincisi, Batılı endüstri ülkelerinin enformasyon teknolojilerinde köklü değişikliklere gitmeleri, diğeri ise, Doğu Avrupa'da sosyalizmin çöküşü ile Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ekonomik açılmıdır. Bu tarihi dönüşüm süreciyle birlikte kapitalist sistem yeni dinamiklerle gelişirken, bütün yaşam alanlarını dünya çapında ağlarla şekillendirmeye başlamış, her türlü sınır aşırı mübadeleyi de kolaylaştırmıştır. Öyle ki insan, kapital, mal ve enformasyon akışındaki artış, artık ulusal ve uluslararası olanın ayırımını da zor hale getirmiştir.

Küreselleşme, sadece finans piyasaları ve neo-liberal ekonomi ile ilintili olmayıp, hemen hemen her alanda etkisini göstermektedir². Küresel tüketim alışkanlıkları, uluslararası terörizm, asimetrik savaşlar, başarısız devletler (failed states), esnek vatandaşlık, kitlesel turizm, biyo teknoloji, kitlesel epidemi, global mobilite bunlardan sadece ilk akla gelenlerdir. Kuşkusuz bütün dünyayı ve bilim dallarını tesir altına alan bu tarihsel dönüşüm süreci, uluslararası hukuk ile ilgili pek çok alanı da derinden etkilemiştir.

Soğuk Savaş'ın bitiminden ve özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırılarından beri, uluslararası hukuk bilimi tabir caizse kafesi açılmış bir kanarya kuşuna benzetilebilir³. Kapının açılmasıyla içeri diğeri bilim dallarından pek çok kuş girmiş ve artık kafesini onlarla paylaşmak zorundadır. Özellikle yeni dünya düzeninin nasıl olacağı konusu, başta uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve felsefe gibi diğeri sosyal bilimlere ait disiplinler tarafından tartışılmaktadır. Örneğin kamuoyunda görüşleri ile etkili olan Habermas⁴ ve Rawls'ın⁵ eserleri gibi. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanında disiplinlerarası kuvvetli bir yakınlaşmanın olduğu da gözlemlenmektedir. Böyle bir gelişme, uluslararası hukuka ilgiyi artırdığı gibi yeni bilimsel yaklaşımlar sayesinde performansını da yükseltmiştir. Bu bağlamda, çalışmada küreselleşme olgusunun uluslararası hukuku nasıl etkilediği ve gelişim trendinin hangi yönde seyrettiği genel hatlarıyla incelenecektir.

* Türk-Alman Üniversitesi

¹ Knoll, Eva-Maria (et al.): Globalisierung, in: Kreff, Fernand/Knoll, Eva-Maria/Gingrich, Andre (Hrsg.): Lexikon der Globalisierung. Bielefeld: transcript Verlag, 2011, s. 126.

² Giddens, Anthony: Entfesselte Welt. Wie die Globalisierung unser Leben verändert. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag, 1999.

³ Nolte, Georg: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland, in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 67 (2007), s. 672.

⁴ Habermas, Jürgen: Der gespaltene Westen. Frankfurt/M: Suhrkamp, 2004. Türkçe Çev. Muradoğlu, Dilman: Bölünmüş Batı. İstanbul: YKY, 2007.

⁵ Rawls, John: The Law of Peoples. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1999. Türkçe Çev. Evrim, Gül: Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması". İstanbul: Bilgi Üniv. Yay. 2003.

2. Uluslararası Sistem ve Uluslararası Hukukun Westfalya Barışından Günümüze Gelişim Çizgisi

Modern, teritoryal, egemen devlet anlayışı ilk kez Avrupa'da *Otuz Yıl Savaşları* sonunda 1648'de *Westfalya Barışı* ile oluşmaya başlamıştır⁶. Bu dönemde Fransız devlet teorisyeni ve modern egemenlik kavramının kurucusu Jean Bodin'in (1530-1596) iç ve dış egemenlik teorisi, önce hükümdarlar daha sonra da devletler tarafından mutlak anlamıyla kabullenilmiş ve savaş hukukunun da temelini oluşturmuştur⁷. Buna göre, egemenlik ve *savaş yapma hakkı* (ius ad bellum) uluslararası ilişkilerde sınırsız şekilde devletlere aittir. İki bağımsız devlet arasındaki ilişkilerin biçimini formüle eden bu anlayış, 19. yüzyılın ortalarına kadar uzun bir süre gerek uluslararası sistemin gerek uluslararası hukukun temellerini teşkil etmiştir.

Çok daha sonraları, 1815 *Viyana Kongresi* ile Avrupalı büyük güçler tarafından barışın istikrarı hedeflenmiş ve uluslararası hukuka artık koordinasyon fonksiyonu atfedilmiştir (Law of Coordination)⁸. Bu bağlamda uluslararası hukuk alanında asıl yenilik, 19. yy'da öncelikle siyasi olmayan alanlarda, örneğin uluslararası suların idaresi için *Uluslararası Akarsular Komisyonu* (1815); telefon, telgraf gibi yeni teknolojilerin kullanımıyla ilgili kurumsal kuralların tespiti amacıyla *Uluslararası Telekomünikasyon Birliği* (1865) gibi devletlerarası kurumsal işbirliğine yönelik hukuki organizasyonların kurulmasıdır.⁹ Kurulan söz konusu bürolar, uluslararası organizasyonların nüvesini teşkil ederken, aynı zamanda sınır aşırı sorunların kurumsallaşmış uluslararası işbirliği ile çözülebileceğini de göstermiştir.

Uluslararası barışın güvencesi ile ilgili hukuki mekanizmaların düzenlenmesi için toplanan 1899 ve 1907 *La Haye Barış Konferansları* da kurumsal işbirliği düşüncesinin gelişimi alanında bir diğer önemli aşamadır. Kurumsal işbirliğine dayanan her iki gelişim çizgisi, kolektif güvenlik sistemi anlayışı içinde birbirine bağlanırken, bir organizasyon çatısı altında evrensel bir yetkiyi de içinde birleştirmiştir¹⁰.

Yukarıda kısaca dile getirilen *Westfalya Barışı* ile I. Dünya Savaşı arası (1648-1919), uluslararası hukukun klasik dönemi olarak adlandırılabilir.¹¹ Uluslararası hukuk tarihi ve teorileri, bu nedenle Avrupa devletleri tarihinden bağımsız düşünülemez. Gerçekten 19. yy'ın ikinci yarısına kadar uluslararası hukukun *Avrupa Kamu Hukuku* (ius publicum europaeum) olarak adlandırıl-

⁶ Hobe, Stephan/Kimminich, Otto: Einführung in das Völkerrecht. Tübingen: A. Francke Verlag, 2004, s. 25.

⁷ Egemenlik kavramını iktidar mücadelesini niteleyen bir kavram olmaktan çıkıp kamu hukuku ve siyaset bilimine kazandıran Bodin, 1576'da egemenlik kavramının teorisini geliştirdiği *Les Six livres de la République* (Devlet Üzerine Altı Kitap) adlı eserinde, egemenliği bir cumhuriyetin mutlak ve sürekli gücü olarak tanımlamaktadır (la puissance absolue et perpetuelle d'une république). Bkz. Bodin, Jean: *Les Six livres de la République*, Kitap I, Bölüm VIII, Çev. Ozankaya, Özer: "Devlet Üzerine Altı Kitap'tan Seme Parçalar", in: Tunçay, Mete (Der.): *Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi* (Seçilmiş Yazılar II), Ankara: Teori Yay. 1986. s. 163.

⁸ Hobe, Stephan: Die Zukunft des Völkerrechts im Zeitalter der Globalisierung, in: Archiv des Völkerrechts, Bd. 37 (1999), s. 258.

⁹ Hobe, Die Zukunft des Völkerrechts..., s. 259

¹⁰ Ayrıntılı olarak bkz. Dülffer, Jost: Internationales System, Friedensgefährdung und Kriegsvermeidung : das Beispiel der Haager Friedenskonferenzen 1899 und 1907, in: Steinweg, Reiner (Herausgeber) *Lehren aus der Geschichte? Historische Friedensforschung*, Berlin: Suhrkamp 1990, s. 95-116.

¹¹ Hobe/Kimminich, Einführung in das Völkerrecht, s. 36

ması tesadüfi değildir¹². Amerika ve diğer Latin Amerika ülkeleri coğrafi olarak Avrupa dışında bulunmalarına rağmen, Hıristiyan-Batı kültür ailesine ait olmaları sebebiyle, Avrupalı devletler olarak kabul edilmişlerdir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu ilk kez 1856 *Paris Barış Antlaşması*'yla uluslararası hukuk süjesi olarak tanınmış ve Avrupa Kamu Hukuku'na dahil edilmiştir¹³. Nihayet, 20. yy'ın başında uluslararası hukukta klasik dönemin sona ermesiyle birlikte, uluslararası hukuk süjelerinin alanı da genişlemeye başlamıştır.

Modern uluslararası hukuk olarak adlandıracağımız ikinci paradigma değişimi, I. Dünya Savaşı ile başlamıştır. 1814/15 *Viyana Kongresi* ile oluşturulan güçler dengesine (european balance of power) dayalı sistemin I. Dünya Savaşı'nı engelleyememesi, uluslararası hukukta klasik dönemin de sonu olmuştur. Bu döneme ait egemen devletler arasındaki *savaş yapma hakkı* (ius ad bellum), artık organize olmuş uluslararası camianın meselesi konumuna gelmiştir. Uluslararası barışın tesisi amacıyla kurulan *Milletler Cemiyeti*'nin (1920) klasik döneme ait *ius ad bellum* anlayışını reddetmesi, uluslararası hukuk alanında büyük bir paradigma değişimidir.

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nden sonra imzalanan *Cenevre Protokolü* (2 Ekim 1924) ile de, saldırı savaşı (war of aggression) açıkça uluslararası suç sayılmıştır. Bu kısmi savaş yasağının genel savaş yasağına dönüşmesi ise, *Briand-Kellog-Paktı* ile olmuştur. 27 Ağustos 1928'de 15 devlet arasında imzalanan anlaşmaya, daha sonra 1930'lu yıllarda dünyadaki mevcut bağımsız devletlerin büyük bir çoğunluğuna tekabül eden 60'dan fazla ülke katılmıştır. Bu bağlamda uluslararası hukuk literatürü açısından, saldırı savaşı yasağının II. Dünya Savaşı'ndan önce uluslararası hukuka yerleştiği söylenebilir¹⁴.

Nihayet, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1945 yılında uluslararası sistem ve uluslararası hukuk alanında *Milletler Cemiyeti*'nin başarısız tecrübeleri de dikkate alınarak, barış kavramı kuvvetli garantilerle donatılmış, evrensel amaçlı, pozitif barış olarak tanımlanmaya başlamıştır¹⁵. Artık insan hakları, ekonomik gelişme, sosyal gelişme ve bunlara bağlı bir çok alanda her türlü çatışmayı önleyici ve barışın korunmasına yönelik yeni evrensel bir anlayış, BM Antlaşması Bölüm VII'de ayrıntılı şekilde yer alarak uluslararası bir organizasyona esas teşkil etmiştir. Yine BM Antlaşması 2/4. maddesinde¹⁶ dile getirilen her türlü

¹² Bu döneme ait uluslararası hukukun *ius publicum europaeum* olarak anılması ile ilgili en iyi çalışma Carl Schmitt'e aittir. Schmitt, 16. yy'dan sonra egemen ve bağımsız Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri uluslararası hukukun taşıyıcı gücü olarak görmektedir. Schmitt, Carl: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Berlin: Duncker u. Humblot, 4. Auflage, 1997 (1. Auflage 1950). Özellikle bkz. III. Bölüm, *Das Jus Publicum Europaeum*, s. 111-186.

¹³ Paris Barış Antlaşması ve ilgili 7. maddenin metni için bkz. Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları. Ankara: TTK, 1953 s. 345-346; 7. Md.: "Haşmetli Fransa İmparatoru ve Haşmetli Avusturya İmparatoru ve Haşmetli Gran Britanya ve İrlanda Kraliçesi ve Padişahı ve Haşmetli Prusya Kralı ve Padişahı ve Haşmetli Bütün Rusyalar İmparatoru Sardanya Kralı ve Padişahı ve Padişahı hazarat-ı **Saltanat-ı seniyenin Avrupa hukuk-ı umumiyesi ve cemiyeti menafından hissedar olmağa dahil olduğunu ilan ederler...**"

¹⁴ Hobe/Kimminich, *Einführung in das Völkerrecht*, s. 49.

¹⁵ Paech, Norman: *Probleme des Völkerrechts zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, in: *Leibniz-Sozietät* (Hrsg.): *Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät*, Band 63 (2004), s. 6.

¹⁶ "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar."

tek taraflı şiddet kullanımının yasaklanması, *Westfalya Barışı*'ndan bu yana uluslararası ilişkilerin üç yüz yıllık gelişim sürecinde en önemli aşamadır. Günümüzde de geçerli olan bu hukuki norm, uluslararası hukukun temel unsurlarından biridir.

3. Küreselleşme Uluslararası Hukukta Yeni Bir Tarihsel Dönem mi?

Westfalya Barışı'ndan BM'in kuruluşu ve Soğuk Savaş'ın bitimine kadar olan tarihsel gelişime bakıldığında, tüm bağımsız devletlerin eşitlik ve karşılıklık ilkeleri çerçevesinde uluslararası hukuk ailesi içinde yer aldığını ve bu süreç içinde uluslararası hukukun evrenselleştiği görülmektedir. Peki, her alanda büyük bir dönüşüm sürecinin yaşandığı küreselleşme ile birlikte, uluslararası sistemde ve buna bağlı olarak uluslararası hukukta nasıl bir gelişim ya da değişim trendi bulunmaktadır? Uluslararası hukukta yeni bir evrenin başlangıcından söz edilebilir mi? Bu sorulara cevap verebilmek için, küreselleşmenin uluslararası hukuku hangi alanlarda, nasıl etkilediğini incelemek gerekmektedir.

3.1. Egemenlik Anlayışının Değişimi

Ekonomik ve siyasi küreselleşme ile birlikte bölünemez, dokunulamaz ve en üst devlet gücü olan mutlak egemenlik anlayışı gerek uluslararası hukuk gerek uluslararası ilişkiler alanında değişmeye başlamıştır¹⁷. Özellikle insan haklarının çiğnenmesi, yaygın yolsuzluk, ulusal ekonomilerin iflası ve ulusal para biriminin işlevsizleşmesi, kriminal olayların yaygınlaşması gibi durumlar zayıf devletsellğe (stateness) sahip ülkelerin (Ruanda, Kongo, Somali, Afganistan vb.) iç egemenliğini işlevsizleştirmektedir¹⁸. Uluslararası güvenlik ve ekonomik yapıyı tehlikeye sokan bu durum, güçlü devletler için müdahale gereksinimini gündeme getirmektedir. Yine insani krizler, demokratik toplumları da tehdit eder hale gelebilmektedir. Örneğin 90'lı yıllarda Ruanda'da yaşanan etnik soykırım da, iç egemenliğin iflas etmesi durumunda ortaya çıkmıştır. Uluslararası uyuşturucu ya da terör gruplarının da işlevselliği kalmamış egemenlik yapılarında (Afganistan) ortaya çıktığı görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası politikadaki esaslı dönüşüm süreci, *Westfalya egemenlik (Westfäliche Souveränität)* olarak da adlandırılan ve BM Antlaşması 2/7. maddesinde dile getirilen egemen devletlerin iç işlerine karışmama kuralı, artık insan haklarının ağır ihlali veya hukuk devletinin minimal standartlarına uyulmaması durumlarında meşruiyetini kaybetmektedir¹⁹. BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda 90'lı yıllarda Ruanda, Somali, Haiti, Kamboçya, Liberya, Sierra Leone gibi ülkelere belli şartlar oluştuğunda yapılan insani müdahaleler, mutlak devlet egemenliğinin erozyona uğradığını göstermektedir. Bu bağlamda, günümüzde egemenliğin meşruiyetinin artık büyük

¹⁷ Nagan, Winston P./Hammer, Craig: The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations, in: Columbia Journal of Transnational Law, 43 (2004), s. 142; Ayrıntılı olarak ayrıca bkz. Cohen, Jean L.: Demokratie, Menschenrechte und Souveränität im Zeitalter der Globalisierung neu denken, in: Zeitschrift für Menschenrechte, 1(2007), s. 39-68.

¹⁸ Krasner, Stephen D.: Alternativen zur Souveränität. Neue Institutionen für kollabierte und scheiternde Staaten, in: Beisheim, Marianne/Folke, Gunnar (Hrsg.): Staatszerfall und Governance. Baden Baden: Nomos, 2007, s. 165.

¹⁹ Varwick, Johannes: Völkerrecht und internationale Politik, in: Internationale Politik, 12 (2005), s. 118.

ölçüde insan haklarına saygı ve iyi yönetime (good governance) dayandığı ileri sürülebilir²⁰.

Uluslararası hukuk alanında egemenliğin kullanımı ile ilgili diğer önemli bir gelişme, devletin iç güç yapısına yabancı aktörlerin katılımını sağlayan ve bu yüzden *bölünmüş egemenlik* (geteilte Souveränität) olarak da adlandırılan yeni hukuki formların ortaya çıkmasıdır²¹. Çad hükümeti ve Exxon firması liderliğindeki konsorsiyum arasında yapılan petrol anlaşması buna örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu petrol konsorsiyumu, 90'lı yıllarda Çad'taki petrol rezervlerini çıkarmak istemiş; ancak elde edilen gelirin ülkedeki yolsuz siyasal elitlerin ya da isyancı grupların eline geçmesinden ve sözleşmenin bozulmasından çekinilmiştir. Petrol konsorsiyumu, çözüm olarak Dünya Bankası'nın sözleşmeye (1999) katılımını sağlamıştır. Buna göre 2003'den itibaren çıkarılmaya başlanan petrol gelirlerinden doğrudan elde edilen kazanç, yabancı bir ülkedeki yedieminlik hesabına (Treuhandkonto) aktarılmış ve bunun da %10'u gelecek nesiller için rezerve edilmiştir. Geri kalan paranın %80'i sosyal hizmetlere, %15'i hükümet harcamalarına, %5'i de petrol çıkarılan bölgeye ayrılmıştır. Dünya Bankası, söz konusu anlaşmaya katılımıyla uluslararası bir meşruiyet sağlamıştır. Böylece, ulusal hükümetlerin kabulü durumunda yabancı bir aktörün katılımıyla klasik egemenlik anlayışına aykırı bir şekilde ortaya çıkan ancak uluslararası hukuki geçerliliği olan yeni bir sözleşme formu ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ile birlikte devletlerin idare ve kontrol güçlerinin de erozyona uğradığı görülmektedir. Çünkü insan, mal ve bilgi akışındaki daha önce hiçbir devirde görülmeyen sınır aşırı hareketlilik devlet sınırlarını da göreceli hale getirmiştir. Modern iletişim teknolojileri sayesinde dünya camdan bir ev haline gelmiş, uzak yerdeki bir olay sınırları aşarak anında başka ülkeleri de etkilemeye başlamıştır. Arap Baharı bu gelişime en iyi örnektir. Her türlü enformasyon mübadelesinde artık devlet kontrolü ortadan kalkmıştır. Devlet teritoryası artık dışarıya karşı durağan, değişmez konumda değildir. Çevre politikaları, terörle mücadele gibi alanlarda görüldüğü gibi iç ve dış politika artık birbirinden kesin bir şekilde ayrılamazken, küreselleşmenin getirdiği problemleri de devletler artık tek başına ulusal düzenlemelerle çözememektedir. Bu bağlamda, çok uluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları (STK) gittikçe önem kazanmakta ve kamusal görevlerin yerine getirilmesinde devletin oynadığı rolleri üstlenebilmektedir. Zaten günümüzde uluslararası sözleşmelerin çoğu, uluslararası organizasyonlar tarafından hazırlanırken, bunlar aynı zamanda gittikçe tıpkı devletler gibi hareket eden aktörler özelliğini de kazanmaktadırlar²². Söz konusu yapıların uluslararası hukuk süjesi olup olmadıkları kuşkusuz literatürde tartışma konusu olmakla birlikte, gerçeklikte ise uluslararası sözleşmelerle etki ve sorumlulukları tanımlanmış olup kısmen hukuk süjesi konumunu kazandıkları söylenebilir²³. Örneğin STK'ların uluslararası alanda insan

²⁰ Kokott, Juliane: Souveräne Gleichheit und Demokratie im Völkerrecht, in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 64 (2004), s. 533.

²¹ Bölünmüş egemenlik kavramı ve Çad örneği için bkz. Krasner, Alternativen zur Souveränität, s. 168-169; Nolte, Georg: Zerfallende Staaten und Grundsätze des Völkerrechts, in: Beisheim, Marianne/Folke, Gunnar (Hrsg.): Staatszerfall und Governance. Baden Baden: Nomos, 2007, s. 188-189.

²² Bogdandy, Armin von: Auswertung der rechtswissenschaftlichen Projekte, in: Mayntz, Renate [et al.]: Globale Strukturen und deren Steuerung: Auswertung der Ergebnisse eines Förderprogramms der Volkswagen Stiftung. MPIfG Working Paper, (05/11), 2005, s. 40-41.

²³ Kokott, Souveräne Gleichheit und Demokratie im Völkerrecht, s. 524.

haklarının uygulanması, dünya ticareti (WTO-Dünya Ticaret Örgütü, World Bank-Dünya Bankası) veya uluslararası çevre korumasının düzenlenmesi gibi konularda hukuki yaptırımları bulunmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte yeni egemenlik anlayışı, artık devlet ve uluslararası kurumlar arasında makul bir yetki dağılımını içermektedir. Bu bağlamda devletin vatandaşları üzerindeki sosyal hizmet sorumluluğunda önem kazanmaktadır. Devlet erkindeki başarısızlık durumunda (failed states), egemenlik doğrudan uluslararası camiaya geçmekte ve uluslararası hukuk devreye girerek, ulusal hükümetlere meşruiyet vermektedir.

Kısacası uluslararası hukukta egemenlik, bir devletin uluslararası hukuk sūjesi olması için gerekli bir şart olmasına rağmen, artık günümüzde devletler yanında sınırlı ya da farklı biçimlerde uluslararası hukuk sūjesi olan uluslararası organizasyonlar, bireyler, bağımsızlık mücadelesi veren organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları, çok uluslu işletmeler bulunmaktadır. Bütün bu gelişmeler, küreselleşmeyle birlikte devletin kontrol fonksiyonunun marjinelleştiğini ve hukuk sūjesi olarak modern egemen devletin dominant konumunun zayıfladığını göstermektedir²⁴.

3.2. Uluslararası Hukuk Normu Olarak Demokrasi

Küreselleşme ile birlikte demokrasi, uluslararası hukuk alanında gittikçe önem kazanmış ve bir devlet içinde demokratik normların işleyişi, uluslararası hukukun tabii bir talebi haline gelmiştir²⁵. Bu bağlamda uluslararası hukukun günümüzdeki en önemli görevi, savaştan kaçınılma ve insan haklarının korunmasıdır. Demokrasi de, devletler arasındaki silahlı çatışmaları en aza indiren bir yönetim tarzıdır ve empirik olarak demokrasilerin birbirlerine karşı savaş yaptığı görülmemiştir²⁶. Yine demokrasiler insan haklarına saygıyı esas ve teminat altına alan rejimlerdir. Bu sebeplerden dolayı uluslararası hukuk, demokratik yönetim biçimlerinin gelişimi, korunması yönünde gelişim göstermekte ve otoriter rejimlere etkin bir baskı aracı olarak görülmektedir²⁷.

Uluslararası sözleşmelerde demokrasiye ve insan haklarına yapılan normatif vurgu *opinio iuris* olarak görülebilir. Örneğin AGİT (Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı) ülkeleri *Paris Şartı*'nda (1990) demokrasiyi ve demokrasinin geliştirilmesini, insan hakları ve temel hürriyetleri garanti altına alan yegane yönetim biçimi olarak kabul etmiştir²⁸. Yine *Kopenhag Kriterleri* (1993) olarak anılan ve AB'ye giriş için yerine getirilmesi zorunlu olan en önemli şartlar arasında, kurumsallaşmış bir demokrasi ve insan haklarına saygı gelmektedir.

²⁴ Hobe, Die Zukunft des Völkerrechts, s. 269-270.

²⁵ Kokott, Souveräne Gleichheit und Demokratie im Völkerrecht, s. 525.

²⁶ Kant geleneğinde olan liberal görüşlü uluslararası ilişkiler teorisyenleri, demokrasilerin birbirleri ile bugüne kadar savaştığını ve demokratikleşmenin uluslararası barışı konsolide ettiği ileri sürmektedirler. Ayrıntılı olarak bkz. Czempiel, Ernst-Otto: Kants Theorem und die zeitgenössische Theorie der internationalen Beziehungen, in: Lutz-Bachmann, Matthias/Bohman, James (Hrsg.): Frieden durch Recht. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1996, s. 300-323.

²⁷ Uluslararası hukukta globelleşmenin, demokratikleşmenin aracı olarak görülmesiyle ilgili görüşler için bkz. Bogdandy, Armin von: Globalization and Europe: How to Square Democracy, Globalization, and International Law, in: European Journal of International Law, Vol. 15 (5), 2004, s. 893-894.

²⁸ Dokümanın girişinde "Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı" ve "İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü" başlıklarıyla, demokrasi ve insan haklarına özel olarak vurgu yapılmıştır. Metin için bkz. <http://www.osce.org/mc/39516>; www.tbmm.gov.tr/ul_kom/agit/paris

Uluslararası organizasyonların, AB'nin, BM'nin seçim gözetmenleri de demokrasi ve insan haklarının korunması konusundaki gelişim trendini kuvvetlendirmektedir. Seçimlerin demokratik standartlarda geçmiş olması ve insan haklarına riayet AB, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi çeşitli organizasyonların kalkınma yardımlarında ve proje yardımlarında iyi yönetim kriterleri arasında koşul olarak yer almaktadır²⁹.

Uluslararası hukuk alanında gelişim çizgisi dikkate alındığında, halk egemenliği ya da devlet egemenliği insan haklarına ve demokratik normlara uyma konusuyla bağıntılı hale gelmiştir. Bu anlayışa göre, aşırı durumlarda bir diktatör (kolektif) dış müdahale ile iktidardan uzaklaştırılabilmekte ve ardından serbest seçimlerle demokratik bir rejim kurulabilmektedir³⁰. Örneğin Alman siyaset bilimci Merkel, Saddam Hüseyin rejimini devirmek ve demokrasiyi yerleştirmek amacıyla gerçekleştirilen Irak Savaşı'nı (2003) uluslararası hukuk açısından meşru görmektedir³¹.

Uluslararası hukuk alanında 1990'lı yıllardan beri demokrasi ve insan haklarına yapılan vurgu, büyük bir gelişim olarak görülmelidir. Egemenlik tek başına en yüksek devlet gücü olarak görülmemekte, meşruiyetini demokrasi-den almaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukukta meşruiyetin en önemli ölçütleri insan haklarına riayet ve iyi yönetim olmuştur.

3.3. Uluslararası Güvenlik ve Uluslararası İlişkilerin Yapısı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkiler, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin etrafında Doğu ve Batı Bloğu olarak iki kutuplu (bipolar) bir yapıdaydı. Bu dönemde uluslararası hukuk, iki süper gücün karşılıklı yok olma (mutually assured destruction) esasına dayalı kurmuş oldukları uluslararası sistemi, daha istikrarlı kılama mekanizmaları üzerine eğilmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle, uluslararası sistem ve beraberinde uluslararası güvenliğin yapısı da köklü bir değişim geçirmiştir.

Halen içinde bulunduğumuz süreçte güvenlik alanında en önemli değişim, devlet istikrarının içten gelen tehlikelerle (çöküş halindeki ulusal ekonomi, nepotizm, yolsuzluk, yönetenlerin meşruiyet kaybı, küreselleşme ile birlikte jeopolitik ve ekonomik değişimlerin artan dışsal baskısı vb.) karşı karşıya kalmasıdır. Devletsellik alanındaki zayıflıktan dolayı literatürde *başarısız devletler* (failed staes) olarak adlandırılan ülkelerde, yoğun bir şekilde etnik savaşlar ya da siyasi çözümler görülmektedir. Devletselliğe ait fonksiyonların yerine getirilememesi üzerine çöküş halinde olan bu devletler, hem uluslararası ilişkiler hem de uluslararası hukuk için yeni düzenlemeler gerektiren en acil sorun alanlarının başında gelmektedir³². Gerçekten Soğuk Savaş sonrası görülen bu fenomen karşısında, BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde Ruanda, Somali, eski Yugoslavya, Kamboçya, Haiti gibi ülkelerde barış ve düzenin sağlanması amacıyla, 90'lı yıllardan itibaren sıkça insani müdahalede (humanitarian intervention) bulunulmuştur. Artık ağır insan hakları ihlali söz konusu oldu-

²⁹ Kokott, Souveräne Gleichheit und Demokratie im Völkerrecht, s. 527.

³⁰ Byers, Michael/Chesterman, Simon: "You, the People": Pro-Democratic Intervention in International Law, in: Fox, Gregory H./ Roth, Brad R. (Ed.): Democratic Governance and International Law. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 2000, s. 259-292.

³¹ Merkel, Wolfgang: "Demokratie 'durch' Krieg?", in: Eckhard Jesse (Hg.): 1989 und die Perspektiven der Demokratie. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2011, s. 65-97.

³² Başarısız devletlerin uluslararası hukuk açısından incelenmesi için bkz. Geiß, Robin: "Failed States" . Die normative Erfassung gescheiterter Staaten. Berlin: Duncker u. Humblot, 2005, s. 164-290.

ğunda, uluslararası sorumluluk gereği BM şartına uygun olarak Güvenlik Konseyi'nin kararları ile insani müdahalede bulunmak en önemli araç haline gelmiş; hatta Irak-2003 (İngiltere, Amerika), Kosova-1999 (NATO) ve Libya-2011 (NATO) örneklerinde olduğu gibi BM yetkilendirmesi olmadan da askeri müdahalede bulunulmuştur.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası güvenlik bağlamında uluslararası hukuku ilgilendiren en önemli gelişmelerden biri de, özel güvenlik ve askeri firmaların uluslararası alanda önemli bir aktör haline gelmesidir. Yukarıda kısaca dile getirilen iki kutuplu uluslararası sistemi Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB göreceli olarak istikrar içinde tutabiliyordu. Ancak bu yapının 90'ların başında sona ermesiyle oluşan güç boşluğu, dünyanın pek çok yerinde bölgesel ya da iç savaşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece zayıf devletselliğe sahip olan pek çok hükümet, iktisadi kazanç yolu olarak yeni ortaya çıkan özel savaş şirketlerinden faydalanmaya başlamışlardır.

Uluslararası alanda özel güvenlik ve savaş firmalarına olan yoğun talep arttıran diğer bir faktör de, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle klasik savaş formunun değişmesidir. Kaldor ve Münkler'in "*Yeni Savaşlar*"³³ olarak nitelendirdikleri bu biçimde, klasik anlamda devletler arasında konvansiyonel ordular tarafından yapılan savaşlar form değiştirerek yerini asimetrik savaşlara bırakmıştır³⁴. Artık savaşlar global terörist gruplar, savaş beyleri, kriminal gruplar, çocuk askerler, teröristler ve paralı askerler tarafından yapılır hale gelmiştir. Konvansiyonel orduların bu yapılarla mücadele edecek bir şekilde düzenlenmiş olmamaları, özel güvenlik ve askeri firmalara olan talebi arttırmıştır. Neoliberal iktisat anlayışı, hızlı teknolojik gelişmeler ve modern lojistik yöntemleri de daha efektif hareket eden özel firmaları vazgeçilmez kılmıştır.

Günümüzde uluslararası çatışmaları düzenleyen uluslararası hukuki kurallar, büyük ölçüde klasik anlayışa dayanan *La Haye Kara Savaşları Sözleşmesi* (1907), *Cenevre Sözleşmeleri* (CS- I-IV, 1949)³⁵ ve *I. Ek Protokol'e* (EP-I, 1977)³⁶ ait normlar olup, küreselleşme ile gelen post-modern çatışma ve savaş yapılarını açıklama ve düzenlemede yetersiz kalmaktadır. Yine uluslararası hukuk, söz konusu firmaların sorumluluk, eylem ve statüleri ile ilgili düzenleyici normları henüz içermemektedir³⁷. Milletlerarası ceza hukuku, insan hakları hukuku ve iç hukuk alanlarında dahi açık düzenlemeler yoktur. Özel güvenlik ve askeri firmaları çatışmalarda yoğun bir şekilde kullanan ABD, bağlayıcılığı olan uluslararası hukuk normları ile ilgili girişimleri engellemektedir. Çözüm olarak, sektördeki firmalar ya da çatı kuruluşları tarafından davranış kodeksi (code of conduct) şeklinde düzenleyici mekanizmalar oluşturulduğunu

³³ Kaldor, Mary: *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*. Frankfurt: Suhrkamp 2000; Münkler, Herfried: *Die neuen Kriege*. Hamburg: Rowohlt 2002.

³⁴ Münkler, Herfried: *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Weilerwist: Velbrück 2010, s. 135-249.

³⁵ Karada Yaralı ve Hastalara dair Sözleşme; Denizde Yaralı ve Hastalara dair Sözleşme; Savaş Esirlerine dair Sözleşme; Sivillere dair Sözleşme.

³⁶ Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunmasına İlişkin 1 No.lu Protokol.

³⁷ Uluslararası hukuk açısından ilgili firmaların statüleri, sorumluluk ve eylemleri ile ilgili problemler hakkında bkz. Imke-Ilse: *Die völkerrechtlichen Dimensionen des staatlichen Einsatzes privater Militärfirmen*. Baden Baden: Nomos, 2011; Köhler, Anna: *Private Sicherheits- und Militärunternehmen im bewaffneten Konflikt. Eine völkerrechtliche Bewertung*. Frankfurt: Peter Lange, 2010.

görmekteyiz³⁸. Ancak bu davranış kodekslerin ne ulusal ne de uluslararası hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır.

Yukarıda kısaca değinilen uluslararası güvenlik ve bunun uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi kendi başına bir anlam ifade etmemekte, uluslararası ilişkilerin değişen yapısı ile birlikte düşünülmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz uluslararası sistemin geleceğinin nasıl şekilleneceği, hegemonyal, emperyal ya da çok kutuplu mu olacağı konusu henüz belirsizliğini korumaktadır. Çok disiplinli olarak sürdürülen tartışmalar daha çok siyaset bilimi alanında yapılmaktadır. Ancak, bu tartışmaların hukuk dogmatığı açısından da dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü kısa ve orta vadede uluslararası ilişkilerin gündemini belirlemeye devam edecek en önemli konular uluslararası güvenlik alanında olmaya devam edecektir, dolayısıyla uluslararası hukukun da merkezi konusunu oluşturacaktır³⁹.

3.4. Uluslararası Hukuk Sisteminde Etik

Egemenlik anlayışının değişimi ve devletin kontrol fonksiyonunun marjinalleşmesi, demokrasi ve iyi yönetişimin önem kazanması, uluslararası çatışmaları düzenleyen hukuki normların yetersizliği gibi gelişmeler uluslararası hukuk doktrininde değerlerle ilgili sorunların küreselleşme ile birlikte kuvvetlice yer edindiğini göstermektedir⁴⁰. Gerçekten uluslararası hukuk, tarihsel gelişim sürecinde önce devletler arasındaki sözleşmeleri formel olarak düzenlemiş, II. Dünya Savaşı ve özellikle de Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra küreselleşmeyle birlikte, evrensel değerler ve etik düşüncülerin teşekkülü, bunların yorumu ve kullanımıyla yakından ilgilenmeye başlamıştır⁴¹. Örnek olarak evrensel insan hakları, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin oluşumu ve gelişmekte olan ülkelerle yapılan sözleşmelerde etik değerlerin gözetimi gösterilebilir.

Uluslararası hukuk alanında yapılan sözleşmelerde etik normlara riayet bağlamında *ius cogens* (zorlayıcı hukuk) kavramının da gittikçe önem kazandığı görülmektedir. Kuşkusuz uluslararası hukukta *ius cogens* normları ile ilgili etik temel değerlerin varlığı 19. yy'a kadar geri götürülebilir; ancak kavram *Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*'nin (1969) 53. ve 64. maddeleriyle pozitif hukukun parçası haline gelmiştir⁴². Buna göre uluslararası camianın temel değerleri ve bunların korunması, uluslararası toplum üyelerinin önde gelen yükümlülüğü ve uluslararası hukukun da başlıca görevidir.

Amir kurallar olarak da adlandırabileceğimiz *ius cogens* kuralları etik anlamda normlar hiyerarşisinde en üst düzeyde yer almakla beraber, hangi temel değerlerin *ius cogens*'e ait olduğu günümüzde tartışılan bir konudur. Ancak, şiddet yasağı ve temel insan hakları (işkence yasağı, soykırım, kölelik yasağı, insanlığa karşı işlenen suçlar vb.) konusunda görüş birliği vardır. İşte küreselleşme ile birlikte son yıllarda uluslararası hukuk alanında amir hükümlerin pek çok uluslararası hukuk kararlarında temel alındığını görmekte-

³⁸ Özel güvenlik firmalarının kendi kendini düzenleyici kodeksleri ile ilgili olarak bkz. Schneiker, Andrea: Die Selbst- und Koregulierung privater Sicherheits- und Militärfirmen. Baden Baden: Nomos, 2009, 107-135.

³⁹ Nolte, Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft., s. 661.

⁴⁰ Küreselleşme bağlamında uluslararası hukukta etik yaklaşımlar ile ilgili bkz. Kadelbach, Stefan: Ethik des Völkerrecht unter Bedingungen der Globalisierung, in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 64 (2004), s. 1-20.

⁴¹ Kühne, Daniela: Zur Ethik des Völkerrechts in Zeiten der Globalisierung, in: Senn, Marcel [et al.]: Recht und Globalisierung. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2009, s.167.

⁴² Sözleşme maddeleri için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf

yiz. Tıpkı bir ülke anayasasında temel değerlerin en üstte yer alması gibi, *ius cogens* normları da uluslararası hukuk alanında normlar hiyerarşisinde en üste yer almaktadır⁴³. Bu bağlamda pozitif yeni bir uluslararası hukuktan ziyade, mevcut normların yeni bir şekilde yorumlanmasından ve uygulanmasından bahsedilebilir.

3.4.1. Örnek Olay: Kosova Krizi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, temel insan hakları artan bir şekilde uluslararası sistemin temel prensibi halini alırken, bir devlet için de meşruiyetinin değerlendirilmesinde ölçü konumuna gelmiştir. Bu bağlamda en güzel örneklerden biri, 1999'da Arnavut kökenli Kosovalıların soykırım tehlikesi karşısında Sırlara yönelik NATO askeri operasyonunun kullanımınıdır. BM Güvenlik Konseyi'nde Çin ve Rusya'nın yaptırım kararlarını veto etmesi karşısında, uluslararası hukuk açısından kendini savunma durumu sadece devletlerarası ilişkilerde olduğu için, Kosova gibi içsel bir krizde öğretici ve uygulamada müdahaleyi gerektirecek herhangi bir hukuki imkan yoktu. Kosovalı Arnavutları soykırım tehlikesine karşı askeri müdahale ile koruyan devletler, Sırp kuvvetlere gerçekleştirilen bombardmanı insani müdahale adı altında ve *adil savaş* (bellum iustum) kuramı ile meşrulaştırmışlardır⁴⁴. Ancak, NATO operasyonunun meşruiyeti uluslararası hukuk literatüründe hala tartışmalıdır⁴⁵.

BM'in yetkilendirmesi olmadan Kosova'ya NATO tarafından yapılan askeri müdahaleyi meşru gören hukukçulara göre, uluslararası hukukun değerler düzeni BM Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden bu yana değişmiştir. Uluslararası insan hakları ve uluslararası ceza hukukunun uygulanması ile birlikte devlet egemenliği geri plana düşerken, insani değerler merkezi konuma gelmiştir. Bu bağlamda BM Antlaşması 2/4. maddesindeki şiddet kullanma yasağı, BM Antlaşması'nın diğer yerlerinde bulunan insani değerler çerçevesinde görülmeli ve pozitif hukuk açısından temellendirilmesinde eksiklik olsa bile, insani değerlerin korunması için askeri müdahalede bulunulabilir⁴⁶. NATO'nun Kosova müdahalesi uluslararası hukukun en çok tartışılan ve en ihtilafli konusu⁴⁷ olduğu gibi, uluslararası hukukun gelişimi yönünde de bir kırılma noktasını ifade etmektedir⁴⁸. Öyle ki, bu müdahaleden sonra etik değer-

⁴³ Kühne, Zur Ethik des Völkerrechts..., s. 170.

⁴⁴ Grimm, Sonja: Intervention für Demokratie und Menschenrechte, in: Zeitschrift für Menschenrechte; 2 (2008), s. 47.

⁴⁵ Frowein, Jochen A.: Konfliktbewältigung im Völkerrecht, in: Pfetsch, Frank R. (Hrsg.): Konflikt. Heidelberg: Springer, 2005, s.159; Tenbergen, Rasmus: Krieg zur Durchsetzung einer neuen Völkerrechtsordnung. Das Beispiel Kosovo, in: Rüdiger Voigt (Hg.): Krieg – Instrument der Politik? Bewaffnete Konflikte im Übergang vom 20. zum 21. Jahrhundert, Baden-Baden: Nomos, 2002, s. 193-222.

⁴⁶ İnsan haklarının gerektiğinde askeri müdahaleler ile korunması ile ilgili bkz. Hinsch, Wilfried/Janssen, Dieter: Menschenrechte militärisch schützen. Ein Plädoyer für humanitäre Interventionen. München: Beck, 2006.

⁴⁷ Kosova askeri müdahalesinin meşruiyeti ile ilgili hukuki tartışmalar için bkz. Lutz, Dieter S. (Hrsg.): Der Kosovo-Krieg: rechtliche und rechtsethische Aspekte. Baden-Baden: Nomos, 2000

⁴⁸ Thüerer, Daniel: Modernes Völkerrecht: Ein System im Wandel und Wachstum - Gerechtigkeitsgedanke als Kraft der Veränderung?, in: ZaöRV (60) 2000, s. 580.

ler ve insani müdahale uluslararası hukukun artık en önemli tartışma ve araştırma konuları haline gelmiştir⁴⁹.

3.5. Ekonomik Küreselleşme ve Uluslararası Hukuk

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sadece ABD'ye karşı askeri bir gücün çöküşü değil, aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine karşı plan ekonomilerinin de çöküşü anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, küreselleşmeye en hızlı şekilde ivme kazandıran ekonomi olmaktadır. Halen içinde bulunduğumuz bu süreçte, ekonomi uluslararası hukuk açısından da gittikçe önemli bir alan olacaktır. Gerçekten küreselleşme ile birlikte, uluslararası ilişkilerdeki yoğunluk ve ekonomik değişim, uluslararası hukuk düzeninde yeni kuralların belirlenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Zaten 90'lı yıllardan beri ekonomik düzenlemeler dikkate alındığında, söz konusu yeni hukuksal düzenlemelerin daha önce görülmemiş bir şekilde küresel karakter taşıdığı görülmektedir.

Uluslararası ticaretin yapısına baktığımızda da, artık küresel firmaların belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bu firmaların sayısı 1993'te yaklaşık olarak 40.000 civarında ve 250.000 yabancı temsilcilik ya da ortaklık iken, 2007'de bu sayı 79.000 firma ve 790.000 dış temsilcilik ya da ortaklığa ulaşmıştır⁵⁰. Bu firmalar günümüzde dünya ticaretinin 2/3'ünü gerçekleştirilmektedirler⁵¹. Öyle ki, bazılarının yıllık cirosu Portekiz ya da İsveç gibi orta büyüklükte devletlerin GSMH'larına tekabül etmekte⁵² ya da lobi faaliyetleri ile uluslararası ilişkileri etkileyecek güçte olmaktadır (petrol ve gıda sektörlerinde olduğu gibi).

Yukarıda dile getirilen uluslararası ekonomik ilişkilerdeki yoğunluk ve değişim Uruguay Görüşmeleri sonucunda Dünya Ticaret Örgütü'nün (World Trade Organization, WTO) kurulmasına imkan sağlamıştır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması'nın (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) devamı olarak 1 Ocak 1995'te kurulan ve merkezi Cenevre'de bulunan örgüt, dünya ticaretinin liberalleştirilmesini amaçlamaktadır. WTO'ya üye devletler sözleşmeye göre (Madde II:4)⁵³, *ipso iure* olarak diğer çok taraflı ticaret anlaşmalarının da tarafıdır; GATT 1994, GATS (General Agreement on Trade in Services, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), DSU (Dispute Settlement Understanding, Anlaşmazlık Çözme Anlaşması) ve TRIPS (Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması). *Tek taahhüt ilkesi* (Single-undertaking-approach) olarak adlandırılan bu ilkeye göre, devletler WTO'ya üye olmama tercihine sahiptirler; ancak üye olduklarında WTO rejimine ait bütün anlaşmaların kabul edildiği (lock, stock and barrel) varsayılmaktadır⁵⁴. Kuşkusuz bu klasik uluslararası hukuk anlayışına göre alışılmamış bir durum olsa da, uluslararası hukukta anayasalaşma yaklaşımı açısından bakıldığında, WTO anlaşması hiyerarşik bakımdan üst normları içermekte ve yukarıda dile getirilen söz konusu

⁴⁹ Koskenniemi, Martti: 'The Lady Doth Protest Too Much' Kosovo, and the Turn to Ethics in International Law, in: *Modern Law Review* (65) 2002, s. 159-175.

⁵⁰ Giese, Ernst [et al.]: *Globalisierung der Wirtschaft. Eine wirtschaftsgeographische Einführung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011, s. 16.

⁵¹ Immel, Karl-Albrecht: *Die Globale Zeche in Zahlen. Daten und Fakten zur Einen Welt*, in: Janowski, Hans/ Leuenberger, Norbert Theodor: *Globale Akteure der Entwicklung : die neuen Szenarien*. Wiesbaden: VS Verl. für Sozialwiss., 2008, s. 72.

⁵² Giese, *Globalisierung der Wirtschaft..*, s.16.

⁵³ Anlaşma metni için bkz. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf

⁵⁴ Delbrück, Jost: *Das Staatsbild im Zeitalter wirtschaftlicher Globalisierung*. Schriftenreihe des Instituts für Wirtschaftsrecht der Universität Halle, Heft 3/2002, s. 13.

anlaşmaların birinde çatışma çıktığında önce gelme ayrıcalığına sahip olmaktadır (Md XVI:3).

Ekonomik küreselleşme ile birlikte, WTO örneğinde olduğu gibi hukuki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturucu mekanizmaları olan organizasyonlar da ortaya çıkmaktadır. Özellikle ulusal hükümetlerin iç politik nedenlerden dolayı, uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi yönündeki anlaşmalara uymamaları durumunda bu organizasyonların yaptırım güçlerinin arttığını görmekteyiz. Örneğin WTO'nun uyuşmazlık giderilmesi sürecinde kullanılan Uyuşmazlık Çözüm Organı'nın (Dispute Settlement Body, DBS) uluslararası karakteri olup, tekil devletlerin kendilerine karşı olan kararlarda veto hakkı yoktur⁵⁵. Bu bağlamda dile getirilmesi gereken en önemli konu, uyuşmazlık çözümünde ulusal mahkemelerin devreden çıkarılmış olmasıdır. Ayrıca ekonomik globalleşme ile birlikte küresel ticari firma ve aktörlerin de uyuşmazlıkların çözümünü devlet aygıtından alıp, uluslararası organlara aktarma eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir⁵⁶.

WTO sistemi, çekirdek alanında iyi bir şekilde işlerken yine de bazı sınırları aşmamaktadır. Özellikle önümüzdeki yıllarda film endüstrisinde kültürel çoğulculuğun korunması, tarım ihracatındaki düzenlemeler ve sosyal standartların güvenceleri gibi konularda zorluklar çıkabilir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk açısından sadece ticaret ve çevre ya da ticaret ve insan hakları gibi tekil rejimler, düzenlemeler arasında bağdaşma değil, aynı zamanda temel prensiplerin belirlenmesi de önem kazanacaktır⁵⁷. Küresel ticari anlaşmazlıklarda zengin Kuzey ve az gelişmiş Güney arasındaki dayanışmanın nasıl sağlanacağını da zaman gösterecektir.

WTO aynı zamanda, uluslararası ticaretin uyumlulaştırılması için uluslararası veya bölgesel anlaşmaların çerçevesini de çizebilmektedir. Sonuç olarak WTO, Dünya Bankası (World Bank) ve Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) gibi uluslararası organizasyonlarla düzenleyici kurullar oluşturularak, küresel ekonomi yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Kısacası modern ulusal devlet, ekonomik küreselleşme karşısında dönüşüm geçirmektedir. Bir yandan bazı fonksiyonlarından vazgeçerken, diğer yandan da yeni oluşumları etkileme imkanlarına kavuşmaktadır. Bu bağlamda da uluslararası sözleşmeler, uluslararası ekonomik düzeni belirlemenin en önemli formu olmaktadır.

4. Uluslararası Hukuk Doktrininde Yeni Yaklaşımlar

Uluslararası hukuk alanındaki doktrin tartışmaları, diğer hukuk dallarındaki doktrin tartışmalarından daha yoğun bir felsefi karaktere sahip olup çoğunlukla belli bir dünya görüşü ve geleceğine, nihayetinde de belli bir insan tasavvuruna dayanır. Bu yüzden, geçmişteki bütün felsefi akımlar aynı zamanda uluslararası hukuku da etkilemiştir. Uluslararası hukuk doktrinleri, zamansal olarak içinde bulunulan dönemin sorunlarına cevap vermek ama geleceğe yönelik uzun süreli bir açıklama getirebilmek için de ileri görüşlü bir bakış açısına sahip olmak zorundadır.

Uluslararası hukuk alanında günümüzde hakim olan doktrin tartışmalarına genel olarak göz attığımızda, iyimser ve kötümser olarak nitelendirebilece-

⁵⁵ Lütz, Suzanne: Auswertung der sozialwissenschaftlichen Projekte., in: in: Mayntz, Renate [et al.]: Globale Strukturen und deren Steuerung: Auswertung der Ergebnisse eines Förderprogramms der Volkswagen Stiftung. MPIfG Working Paper, (05/11), 2005, s. 120.

⁵⁶ Delbrück, Das Staatsbild im Zeitalter., s. 15.

⁵⁷ Nolte, Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft., s. 663.

ğimiz iki farklı yaklaşımın olduğunu gözlemlemekteyiz⁵⁸. İyimser olan yaklaşım, uluslararası hukuk normlarının yayılması ve derinleşmesini, uluslararası organizasyonların gelişimi ve kuvvetlendirilmesini ve insan hakları alanında etkin uluslararası koruma ve yargılamayı öngörmektedir. Kötümser bakış açısına sahip olanlar ise, uluslararası hukukun gösterdiği performansla oldukça şüpheli bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Uluslararası hukuk alanındaki sözleşmelerin niceliksel artışı ve hukuk dışılığına karşı örneğin BM gibi uluslararası organların zayıf yapısı, bu anlayışa sahip olanlar tarafından dile getirilmektedir.

4.1 Alman Ekolü: Uluslararası hukukun anayasalaşması

Günümüz doktrin tartışmalarında iyimser görüşe sahip olanlara, Batılı anayasal devlet değer ve prensiplerini esas alan ve büyük çoğunlukla Kant gelenesindeki Alman hukukçular tarafından geliştirilen *uluslararası hukukun anayasalaşması* (Der völkerrechtliche Konstitutionalismus) yaklaşımı örnek olarak gösterilebilir⁵⁹. Bu yaklaşımın Almanya'da gelişmesi tesadüf sayılmamalıdır, zira Almanya'da olduğu gibi anayasanın siyasi ve hukuki yaşamı etkin bir biçimde şekillendirdiği başka bir ülke yoktur. Alman anayasasının başarısı, Alman kamu hukukçularına gerek dünya gerekse Avrupa düzeyinde anayasal yaklaşım ve kategorilerin aktarılmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte daha adil ve etkin bir uluslararası düzenin kurulması yönündeki beklenti de, bu yaklaşımın gelişimine ayrıca katkıda bulunmuştur.

Anayasacı düşünce, uluslararası hukukun son on yıllarda bireyin ve uluslararası kuruluşların artan rolü, uluslararası hukukun hiyerarşileşmesi, uluslararası toplumun devletlerin iç konularına karışması ve müdahale ile ilgili sınırlamaların zayıflaması gibi geçirdiği dönüşümün farklı boyutlarına açıklama getirmektedir. Özellikle dünya ticaret hukuku ve bölgesel entegrasyon alanları ile ilgili gelişmeler anlaşmazlıkların çözümünde anayasal anlamda normları gerekli kılmaktadır. Uluslararası hukukun anayasalaşması kavramına hukuk alanında dünya ticaret hukukunu, uluslararası organizasyonlar alanında da BM ve WTO'nun yapısı örnek olarak gösterilebilir. Yine küreselleşme ile beraber bütün dünyada yaşanan özelleştirme ve kamu hizmetlerinin özel ya da uluslararası organizasyonlara aktarılması da, devletin azalan etkisini dengelemek için uluslararası hukukun anayasalaşması trendini güçlendirmiştir.

Uluslararası hukuk anayasalaşması kavramı, uluslararası hukuk düzeninde kamusal karar alma sürecinin uluslararası camianın ve onun değer sistemini oluşturan uluslararası hukuk süjelerine aktarılması süreci olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bazı hukukçular, AB'nin çok boyutlu anayasal yapısını gelecekte global bir anayasalaşma düzeni için örnek olarak göstermektedirler. Çünkü AB anayasal düzeni hem ulusal toplulukların hem de ortak siyasi

⁵⁸ Uluslararası hukukta günümüzde hakim olan ekol tartışmaları hakkında bkz. Fassbender, Bardo: Denkschulen im Völkerrecht, in: Fassbender, Bardo [et al.]: Paradigmen im internationalen Recht: Implikationen der Weltfinanzkrise für das internationale Recht. Heidelberg : C.F. Müller, 2012, s.11.

⁵⁹ Frowein, Jochen A.: Konstitutionalisierung des Völkerrechts, in: DDGVR 39, 1999, s. 427-447; Bogdandy, Armin von: Constitutionalism in International Law: Comment on a Proposal from Germany, in: Harvard International Law Journal 47, 2006, s. 223-242; Tomuschat, Christian: International Law as the Constitution of Mankind, in: United Nations (Hrsg.): International Law on the Eve of the Twenty-first Century. Views from the International Law Commission. New York: United Nations Publication, 1997, s. 37-50; Kadelbach, Stefan/ Thomas Kleinlein: Überstaatliches Verfassungsrecht: Zur Konstitutionalisierung im Völkerrecht, in: Archiv des Völkerrechts 44, 2006, s. 235-266.

organizasyonun değerlerini muhafaza etmektedir. Böylece ulusal hukuk düzenleri, AB gibi uluslararası bir anayasal düzen içinde varlıklarını sürdürmüş olmaktadır.

Devletler uluslararası camianın merkezi aktörlerini teşkil ederken, hukuki şahsiyeti olan bölgesel ya da fonksiyonel organizasyonlar da (AB, BM, WTO vb.) aynı şekilde bu camianın üyesidirler. Anayasa, sadece egemen devletlerin hukuki çerçevesini belirlemede kullanılan bir kavram olmayıp aynı zamanda her topluluk için kullanılabilir⁶⁰. Örneğin WTO, BM, WHO gibi uluslararası organizasyonların kurucu metinleri, söz konusu örgütlerin anayasası olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu tarz uluslararası organizasyonların kurucu dokümanları, uluslararası hukuk açısından özelliği olan sözleşmelerdir. Hedefleri de, yeni bir uluslararası hukuk süjesi olarak üye devletlerin atfettiği görevleri yerine getirebilmek için belli bir hukuki otonomi sağlamaktır. Yine kendi yetkilerini kullanırlarken kuruluş dokümanındaki hukuki sınırlarla bağlıdır. Böylece uluslararası bir organizasyonun anayasası (kurucu dokümanı) ile oluşturulan hukuki çerçeve devletler; ticaretin liberalleşmesi, insan haklarının korunması, uluslararası barış ve istikrarın korunması gibi hedefleri gerçekleştirilmeye çalışır.

Sonuç olarak, uluslararası camianın yapı taşlarını temsil eden ulusal, bölgesel, organizasyonel hukuk düzenleri, uluslararası temel değerler bağlamında bir arada etkileşimde bulunarak, her türlü kamusal gücün kullanımının sınırlarını belirleyen bir uluslararası anayasal düzenin temel hukuki çerçevesini belirleyebilir. Küreselleşme içinde birlikte, uluslararası hukukta yararcı devlet çıkarı anlayışından uluslararası camianın çıkarını düşünen bir anlayışa yönelim dikkat çekmektedir. Bu bağlamda uluslararası hukukun geleneksel karakterinde yavaş seyreden bir değişim süreci gözlemlenirken, beraberinde uluslararası objektif-normatif bir hukuk sistemi de oluşmaktadır.

4.2 Amerikan Ekolü: Güç Politikası

Günümüz doktrin tartışmalarında iyimser ve ilerlemeci olarak niteleyeceğimiz anayasalaşma ekolünün karşısında, son yıllarda kendinden söz ettiren ve realist ekolü temsil eden Amerikan hukukçuların *güç politikası* (power politics) yaklaşımı örnek gösterilebilir⁶¹. Doktrin tartışmalarında kötümser olarak kategorize edilebilecek bu anlayışın temsilcilerinden Jack Goldsmith ve Eric Posner, devletlerin güç ve çıkarlarının uluslararası hukukta yıllardan beri ihmal edildiğini dile getirmektedir⁶². Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında Hans Morgenthau'nun uluslararası ilişkilerde temsil ettiği Realizm anlayışını, ekonomik alanda ise *rasyonel tercih teorisi*'ni (rational choice theory) benimseyen bu görüşteki yazarlar, uluslararası hukukun gerçek muharrik gücünün devletler olduğunu ve devletlerin moral normlara, meşru süreçlere göre hareket etmediklerini, uluslararası hukukun büyük bir oranda sadece retorikten ibaret olduğunu ileri sürmektedirler.

Uluslararası hukuk alanında tıpkı Alman anayasacı yaklaşımında olduğu gibi, güç politikası yaklaşımının da zaman ve mekansal olarak Amerika'da ortaya çıkması tesadüfi değildir. Özellikle George W. Bush idaresi döneminde uluslararası ilişkilerde güç kullanımına ağırlık verilmesi, uluslararası

⁶⁰ Wet, Erika de: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland, in: Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht (67) 2007, s. 778-79.

⁶¹ Fassbender, Denkschulen im Völkerrecht, s.17.

⁶² Goldsmith, Jack L./Posner, Eric A.: The Limits of International Law. Oxford/New York: 2005.

hukuka ait askeri güç kullanımı ile ilgili sınırlamaları sorgulanabilir hale getirmiştir. Avrupa'daki anayasacı yaklaşım ile karşılaştırıldığında, güç politikası yaklaşımını savunan realizm geleneğindeki hukukçuların Amerika'da çoğunlukta olmamalarına rağmen, Amerikan hukuk düşüncesini her alanda etkiledikleri ileri sürülebilir. Ayrıca realist geleneğe bağlı Amerikan siyaset bilimciler de, uluslararası ilişkiler perspektifinden uluslararası hukukla ilgili açıklayıcı analizler geliştirmişlerdir⁶³.

Alman anayasacı yaklaşımında olan hukukçular felsefi açıdan Kant geleneğinde iken, realizm geleneğindeki Amerikan hukukçular Hobbesçu bakış açısına sahiptir.

5. Uluslararası Hukuk ve Bölgesel Ağırlık Merkezleri

Küreselleşmenin uluslararası hukuka etkisini daha iyi anlayabilmek için bölgesel alanlardaki gelişim trendinin de iyi bilinmesi gerekmektedir. Aşağıda dile getirilen coğrafi bölgelerde, önümüzdeki yıllara ait uluslararası hukuk alanındaki öngörülen gelişmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Avrupa

Avrupa'nın içinde bulunduğu çeşitli krizler nedeniyle, önümüzdeki yıllarda uluslararası hukuk gelişmeleri alanında sınırlı bir etkisinin olacağı öngörülmektedir. Örneğin ortak Anayasa projesi, üye ülkelerin bazılarında görülen ve bütün Avrupa'yı tehdit eden ekonomik kriz, Türkiye ya da bazı Doğu Avrupa (Ukrayna) ülkelerinin üyelik perspektifleri gibi konuların nasıl şekilleneceği belirsizdir. Yine AB tarzı bir yapılanmanın dünyanın diğer bölgelerinde uluslararası hukuk normları açısından model olarak benimsenip benimsenmeyeceği, AB'nin siyasi aktör olarak küresel alanda güvenlik konularında etkin rol oynayıp oynamayacağı da uluslararası hukuk gelişmeleri açısından önem taşımaktadır.

Amerika

Öngörülebilir gelecekte uluslararası hukuk açısından en önemli konu Amerika'nın eylemleri ve bu eylemlerin uluslararası sisteme olan etkileri olacaktır. Amerika, uluslararası hukuk açısından gerek taşıyıcı, gerek yönlendirici olarak ya da frenleyici etkisi nedeniyle günümüzde en önemli aktördür. Bu açıdan uluslararası hukuk gelişmeleri ile ilgilenen her kurum ya da araştırmacı hali hazırda ya da gelecekteki Amerikan idaresinin siyasasını ya da Amerika'daki ilgili bilimsel tartışmaları dikkatle izlemek durumundadır. Buradan bilimsel anlamda Amerika haricinin önemsiz olduğu anlaşılmalıdır. Teslim edilmesi gereken husus, uluslararası hukuk dalının Amerika'da oldukça gelişmiş olduğu ve bilimsel tartışmalara ivme verdiğidir. Örneğin son yıllarda uluslararası hukuk alanında gerek fikir gerek konsept olarak diğer komşu bilim dallarıyla etkileşim sayesinde (uluslararası ilişkiler, feminizm vb.) ortaya çıkan yeni yaklaşımlar hep Amerika kökenlidir.

İslam Dünyası

Uluslararası hukuk alanında Avrupa ve Amerika'daki gelişmeler hakkında pek çok şey bilmemize rağmen, İslam ülkeleri ile ilgili bilgilerimiz oldukça

⁶³ Ayrıntılı olarak bkz. Paulus, Andreas L.: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland: Zwischen Konstitutionalisierung und Fragmentierung des Völkerrechts, in: ZaöRV 67, 2007, s. 710-713.

azdır. Yine İslam dünyasındaki gelişmelerin geleceği hakkındaki öngörülerimiz de muğlaktır. Ancak orta vadede İslam dünyası ile ilgili uluslararası hukuk sorunlarının oldukça artacağını ileri sürebiliriz. İslam dünyasının küreselleşmeyi uluslararası hukuk bağlamında nasıl kavrayacağı ya da bu ülkelerde sorunların çözümünüyle ilgili kimlerle nasıl bir ilişki kurulacağı üzerinde düşünülmesi gereken sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin AB tam üyelik sürecinde, AB normlarını içselleştirip içselleştirmeyeceği ya da demokrasi standartlarını yükseltip yükseltmeyeceği, İslam dünyasının geleceği için önem taşımaktadır. Demokrasi standartlarını yükselten bir Türkiye'nin hem İslam dünyasında model ülke olma konumunu koruyacağı hem de uluslararası ilişkilerde Ortadoğu'da bölgesel barışın korunmasında önemli roller üstleneceği ileri sürülebilir.

Çin, Hindistan ve Asya ülkeleri

Ekonomik olarak Çin, Hindistan ve bazı Asya ülkelerinin yükselişi orta vadede uluslararası politikada bu ülkelerin lehine güç kaymasına yol açacaktır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk açısından söz konusu ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu ile ilgili sorunlar önem kazanacaktır. Klasik anlamda Asya'da devletler arası güç politikaları, sınır sorunları, silahlanma gibi pek çok konu gündeme gelecektir. Uluslararası hukuk normlarının Batılı değer yorumlu yaklaşımları eğer bu ülkelerde kabul görürse, Amerika ve Asyalı güçler arasındaki gerilimin azalmasına katkıda bulunabilir.

Afrika ve Güney Sahara

Afrika ve Güney Sahara'daki gelişmeler kolonyal yapının çözülüşünden beri uluslararası hukuk alanında büyük bir dikkatle izlenmiştir. Ancak pek çok devlet arasındaki sorunlar hemen hemen çözüme kavuşturulamamıştır. Bu açıdan barış ve refahın sağlanması Afrika'da hala en önemli konu olarak karşımızda durmaktadır. Zayıf devletselliğe dayanan yapısal sorunlardan dolayı yeni şekillerde ortaya çıkan hukuki formlar özellikle dikkat çekmektedir. Örneğin, Çad hükümetinin Dünya Bankası'yla beraber ülkenin petrol gelirlerinin dağıtılması konusundaki yaptığı anlaşma bunlardan biridir. Burada devlete ait bir egemenlik ile uluslararası bir idarenin ilginç bir şekilde ilişkisi görülmektedir. Bu tür yeni sözleşme formlarının ortaya çıkmasıyla, uluslararası camianın sorumluluğunun artacağından bahsedilebilir.

Rusya ve çevresi

Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Sovyetler Birliği uluslararası hukuk alanında en önemli araştırma konularının başında gelmekteydi. Ancak günümüzde Rusça konuşan dünya için bu önem kaybolmuş durumdadır. İki Almanya'nın birleşmesi, Doğu ve Batı Avrupa arasındaki bölünmüşlüğü ortadan kalkması, Rusya'nın süper güç statüsünü kaybetmesi, bu önemin kaybolmasındaki belli başlı sebeplerden bazılarıdır. Asıl önemli sebep ise, Rusya'nın dönüşüm sürecinde uluslararası hukuk alanında kooperatif davranması ve artık Avrupa yönelimli olmasıdır.

6. Sonuç

Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana uluslararası sistem esaslı bir değişim süreci içinde bulunmaktadır. Yeni dünya düzeninin nasıl olacağı ile ilgili siyaset, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, felsefe gibi sosyal bilimlere ait disiplinlerde yoğun araştırma ve tartışmalar yapılmaktadır. Kuşkusuz uluslararası ilişkiler

alanındaki gelişmeler ve ekonomik küreselleşme, uluslararası hukuku da derinden etkilemiş ve pek çok yeni tartışma konularını da beraberinde getirmiştir. Çalışmada, küreselleşmenin uluslararası hukuku hangi alanlarda nasıl etkilediği ve önümüzdeki yıllara ait nasıl bir gelişim çizgisi seyredeceği genel olarak dile getirilmiştir.

Günümüz uluslararası hukuk alanındaki tartışmalar dikkate alındığında, küreselleşme ile birlikte klasik ve modern dönemlerdenn sonra yeni üçüncü bir evrenin başlangıcında olduğumuz ileri sürülebilir⁶⁴. Küreselleşme ile birlikte, özellikle devletlerin yanında STK'lar, küresel firmalar ve bireylerin etkin bir şekilde uluslararası hukuk aktörleri olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu gelişim sürecinde, modern egemen devlete ait fonksiyonların esaslı bir değişimle karşı karşıya kaldığı ve uluslararası hukukta devletlerin tek önemli aktör olduğu şeklindeki anlayışın zayıfladığı görülmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşme ile birlikte uluslararası hukuk alanında insan hakları, demokrasi ve etik değerler gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Artık devletlerin sınırsız egemenliği anlayışından, yeni bir paradigma ile insanlığın yaşamsal varlığını sürdürülebilmesini sağlayacak küresel sorumluluk topluluğuna doğru bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Bu süreçte uluslararası hukuk önemini kaybetmediği gibi, yeni bir tarihsel dönemin başlangıcında yeni söylemlerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Kaynakça

Bodin, Jean. 1986: *Les Six livres de la République*, Kitap I, Bölüm VIII, Çev. Ozankaya, Özer: "Devlet Üzerine Altı Kitap'tan Seçme Parçalar", in: Tunçay, Mete (Der.): *Batı'da Siyasi Düşünceler Tarihi (Seçilmiş Yazılar II)*, Ankara: Teori Yay.

Bogdandy, Armin von. 2006: *Constitutionalism in International Law: Comment on a Proposal from Germany*, in: *Harvard International Law Journal* 47, s. 223-242.

Bogdandy, Armin von. 2005: *Auswertung der rechtswissenschaftlichen Projekte*, in: Mayntz, Renate [et al.]: *Globale Strukturen und deren Steuerung: Auswertung der Ergebnisse eines Förderprogramms der Volkswagen Stiftung*. MPIfG Working Paper, (05/11), s. 19-60.

Bogdandy, Armin von. 2004: *Globalization and Europe: How to Square Democracy, Globalization, and International Law*, in: *European Journal of International Law*, Vol. 15 (5), s. 885-906.

Byers, Michael/Chesterman, Simon. 2000: "You, the People": *Pro-Democratic Intervention in International Law*, in: Fox, Gregory H./ Roth, Brad R. (Ed.): *Democratic Governance and International Law*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, s. 259-92.

Cohen, Jean L. 2007: *Demokratie, Menschenrechte und Souveränität im Zeitalter der Globalisierung neu denken*, in: *Zeitschrift für Menschenrechte*, 1, s. 39-68.

Czempiel, Ernst-Otto. 1996: *Kants Teorem und die zeitgenössische Theorie der internationalen Beziehungen*, in: Lutz-Bachmann, Matthias/Bohman, James (Hrsg.): *Frieden durch Recht*. Frankfurt/M: Suhrkamp, s. 300-323.

⁶⁴ Hobe/Kimminich, *Einführung in das Völkerrecht*, s. 57-62.

Delbrück, Jost. 2002: Das Staatsbild im Zeitalter wirtschaftlicher Globalisierung. Schriftenreihe des Instituts für Wirtschaftsrecht der Universität Halle, Heft 3/2002.

Dülffer, Jost. 1990: Internationales System, Friedensgefährdung und Kriegsvermeidung: das Beispiel der Haager Friedenskonferenzen 1899 und 1907, in: Steinweg, Reiner (Hrsg.): Lehren aus der Geschichte? Historische Friedensforschung, Berlin: Suhrkamp, s. 95-116.

Erim, Nihat. 1953: Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt: I Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları. Ankara: TTK.

Fassbender, Bardo. 2012: Denkschulen im Völkerrecht, in: Fassbender, Bardo [et al.]: Paradigmen im internationalen Recht: Implikationen der Weltfinanzkrise für das internationale Recht. Heidelberg: C.F. Müller, s. 1-32.

Frowein, Jochen A. 2005: Konfliktbewältigung im Völkerrecht, in: Pfetsch, Frank R. (Hrsg.): Konflikt. Heidelberg: Springer, s.149-162.

Frowein, Jochen A. 1999: Konstitutionalisierung des Völkerrechts, in: DDGVR 39, s. 427-447.

Geiß, Robin. 2005: Failed States". Die normative Erfassung gescheiterter Staaten. Berlin: Dunckler u. Humblot.

Giddens, Anthony.1999: Entfesselte Welt. Wie die Globalisierung unser Leben verändert. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag.

Giese, Ernst [et al.]. 2011: Globalisierung der Wirtschaft. Eine wirtschaftsgeographische Einführung. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Goldsmith, Jack L./Posner, Eric A. 2005: The Limits of International Law. Oxford/New York.

Grimm, Sonja. 2008: Intervention für Demokratie und Menschenrechte, in: Zeitschrift für Menschenrechte; 2, s. 45-63.

Habermas, Jürgen. 2004: Der gespaltene Westen. Frankfurt/M: Suhrkamp, Türkçe Çev. Muradoğlu, Dilman: Bölünmüş Batı. İstanbul: YKY, 2007.

Hinsch, Wilfried/Janssen, Dieter. 2006: Menschenrechte militärisch schützen. Ein Plädoyer für humanitäre Interventionen. München: Beck.

Hobe, Stephan. 1999: Die Zukunft des Völkerrechts im Zeitalter der Globalisierung, in: Archiv des Völkerrechts, Bd. 37, s. 253-282.

Hobe, Stephan/Kimminich, Otto. 2004: Einführung in das Völkerrecht. Tübingen: A. Francke Verlag.

Imke-Ilse. 2011: Die völkerrechtlichen Dimensionen des staatlichen Einsatzes privater Militärfirmen. Baden Baden: Nomos.

Immel, Karl-Albrecht. 2008: Die Globale Zeche in Zahlen. Daten und Fakten zur Einen Welt, in: Janowski, Hans/ Leuenberger, Norbert Theodor: Globale Akteure der Entwicklung: die neuen Szenarien. Wiesbaden: VS Verl. für Sozialwiss., s. 69-95.

Kadelbach, Stefan/Thomas Kleinlein. 2006: Überstaatliches Verfassungsrecht: Zur Konstitutionalisierung im Völkerrecht, in: Archiv des Völkerrechts 44, s. 235-266.

Kadelbach, Stefan. 2004: Ethik des Völkerrechtst unter Bedingungen der Globalisierung, in: in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 64, s. 1-20.

Kaldor, Mary. 2000: Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung. Frankfurt: Suhrkamp.

Knoll, Eva-Maria [et al.]. 2011: Globalisierung in: Kreff, Fernand/Knoll, Eva-Maria/Gingrich, Andre (Hrsg.): Lexikon der Globalisierung. Bielefeld: transcript Verlag, s. 126-130.

Kokott, Juliane. 2004: Souveräne Gleichheit und Demokratie im Völkerrecht, in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 64, s. 517-534.

Koskenniemi, Martti. 2002: 'The Lady Doth Protest Too Much' Kosovo, and the Turn to Ethics in International Law, in: Modern Law Review 65, s. 159-175.

Köhler, Anna. 2010: Private Sicherheits- und Militärunternehmen im bewaffneten Konflikt. Eine völkerrechtliche Bewertung. Frankfurt: Peter Lange.

Krasner, Stephen D. 2007: Alternativen zur Souveränität. Neue Institutionen für kollabierte und scheiternde Staaten, in: Beisheim, Marianne/Folke, Gunnar (Hrsg.): Staatszerfall und Governance. Baden Baden: Nomos, s. 163-173.

Kühne, Daniela. 2009: Zur Ethik des Völkerrechts in Zeiten der Globalisierung, in: Senn, Marcel (et al.): Recht und Globalisierung. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s.165-172.

Lutz, Dieter S.(Hrsg.). 2000: Der Kosovo-Krieg: rechtliche und rechtsethische Aspekte. Baden-Baden: Nomos.

Lütz, Suzanne. 2005: Auswertung der sozialwissenschaftlichen Projekte., in: in: Mayntz, Renate [et al.]: Globale Strukturen und deren Steuerung: Auswertung der Ergebnisse eines Förderprogramms der Volkswagen Stiftung. MPIfG Working Paper, (05/11), s. 89-167.

Merkel, Wolfgang. 2011: "Demokratie 'durch' Krieg?", in: Eckhard Jesse (Hg.): 1989 und die Perspektiven der Demokratie. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, s. 65-97.

Münkler, Herfried. 2010: ²Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymetrie. Weilerwist: Velbrück.

Münkler, Herfried. 2002: ²Die neuen Kriege. Hamburg: Rowohlt.

Nagan, Winston P/Hammer, Craig. 2004: The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations, in: Columbia Journal of Transnational Law, 43, s. 142-187.

Nolte, Georg. 2007: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland, in: Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 67, s. 657-674.

Nolte, Georg. 2007: Zerfallende Staaten und Grundsätze des Völkerrechts, in: Beisheim, Marianne/Folke, Gunnar (Hrsg.): Staatszerfall und Governance. Baden Baden: Nomos, s. 174-193.

Paech, Norman. 2004: Probleme des Völkerrechts zu Beginn des 21. Jahrhunderts, in: Leibniz-Sozietät (Hrsg.): Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät, Band 63, s.6-19.

Paulus, Andreas L. 2007: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland: Zwischen Konstitutionalisierung und Fragmentierung des Völkerrechts, in: ZaöRV 67, s. 695-715.

Rawls, John. 1999: The Law of Peoples. Cambridge Mass.: Harvard University Press, Türkçe Çev. Evrim, Gül: Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması". İstanbul: Bilgi Üniv. Yay. 2003.

Schmitt, Carl. 1997: ⁴Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum. Berlin: Duncker u. Humblot.

Schneiker, Andrea. 2009: Die Selst- und Koregulierung privater Sicherheits- und Militärfirmen. Baden Baden: Nomos.

Tenbergen, Rasmus. 2002: Krieg zur Durchsetzung einer neuen Völkerrechtsordnung. Das Beispiel Kosovo, in: Rüdiger Voigt (Hg.): Krieg – Instrument der Politik? Bewaffnete Konflikte im Übergang vom 20. zum 21. Jahrhundert, Baden-Baden: Nomos, s. 193-222.

Thürer, Daniel. 2000: Modernes Völkerrecht: Ein System im Wandel und Wachstum - Gerechtigkeitsgedanke als Kraft der Veränderung?, in: ZaöRV 60, s. 557-604.

Tomuschat, Christian. 1997: International Law as the Constitution of Mankind, in: United Nations (Hrsg.): International Law on the Eve of the Twenty-first Century. Views from the International Law Commission. New York: United Nations Publication, s. 37-50.

Varwick, Johannes. 2005: Völkerrecht und internationale Politik, in: Internationale Politik, 12, s. 115-121.

Wet, Erika de. 2007: Zur Zukunft der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland, in: Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht 67, s. 778-798.